

Якимчук Оксана Іванівна,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-9729-8389
yakimchuk1409@gmail.com*

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСВІТНЬОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Освітній капітал – це не просто показник рівня освіти, наявності чи відсутності у людини диплома чи сертифіката про освіту, а комплекс, сукупність усіх навичок та компетенцій, які є в людей окремого суспільства. Освітній капітал є запорукою реалізації людини, посилення суспільного розвитку, перспективності майбутнього та міцні ідентифікаційних маркерів народу. Одним із важливих завдань сучасності є помноження освітнього капіталу.

Умови війни, у яких опинилася наша країна, змушують задумуватися над тим, які стратегічні політики необхідно впроваджувати, щоб утримати освітню систему та не розсіяти потенціал її країни. Вимушена міграція поступово розпоршує людський ресурс по всьому світу, і перспективи припинити цей процес у найближчому майбутньому є невтішними.

Саме тому є потреба у виваженому підході до формування стратегій ведення освітнього процесу. Так, ми пропонуємо зважати на необхідність постійної кореляції стратегій та тактик щодо ситуації. Вбачаємо потребу в прикладанні зусиль до забезпечення освітнього процесу. А також закликаємо посилити ціннісне визнання освіти як такої, що є запорукою формування свідомого громадянина держави.

Ключові слова: освітній капітал, людський капітал, культурний капітал, стратегія, тактика, втрата, ресурси, ідентичність.

Yakymchuk Oksana,
*Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychosomatics and Health Psychology
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-9729-8389
yakimchuk1409@gmail.com*

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE STRATEGY OF PRESERVING EDUCATIONAL CAPITAL IN THE CONDITIONS OF WAR

Educational capital is not just an indicator of the level of education, the presence or absence of a person's diploma or certificate of education, but a complex, a set of all the skills and competencies that people in a particular society have. Educational capital is the key to the realization of a person, the strengthening of social development, the perspective of the future and the strength of the identification markers of the people. One of the important tasks of modern times is the multiplication of educational capital.

The conditions of the war in which our country found itself make us think about what strategic policies should be implemented in order to maintain the educational system and not dissipate the country's potential. Forced migration is gradually dispersing human resources around the world, and the prospects for stopping this process in the near future are disappointing.

That is why there is a need for a balanced approach to the formation of strategies for conducting the educational process. Therefore, we suggest taking into account the need for constant correlation of strategies and tactics regarding the situation. We see the need to make efforts to ensure the educational process. And also, we call for the strengthening of value recognition of education as the key to the formation of a conscious citizen of the state.

Key words: educational capital, human capital, cultural capital, strategy, tactics, loss, resources, identity.

Вступ. Реалії нашого сьогодення дедалі частіше вимушують задуматися над перспективами існування освітнього капіталу в Україні – як набутку та суспільного блага загалом, так й у вияві окремих представників, які належать до інтелектуальної частки. Звісно, злободенність ситуації, зумовлена війною, концентрує нашу увагу на тих факторах, які насамперед спричинені саме нею. Та все ж не виключає, що попри намагання чинити опір ворогу політичні стратегії мають вести так, щоб ураховувати інші спектри, які підтримуватимуть, а тому й посилюватимуть функціонування всіх (чи найголовніших) систем суспільства.

Давід Шварц (Swartz, 2013) у роботі «Symbolic Power, Politics, and Intellectuals», присвяченій концептуальній теорії П'єра Бурдьє, підкреслює значущість трьох форм капіталу, які втримують суспільство на певному рівні: економічного, соціального та культурного. Усі три види капіталу є ресурсами, що забезпечують функціонування суспільства як організму. Якщо бодай якась із цих систем виходить з ладу, усе плетиво цілісної структури втрачає значущість і, як висловлювався свого часу Теодор Адорно, у системі з'являються необґрунтовані «ексцеси», яким не мало б бути в ній місця.

Економічний та соціальний складники триєдності капіталів можуть залишитися дещо осторонь, а от *культурний капітал*, який, на думку Д. Шварца, є конгломератом не лише суто культурних явищ, а й різного рівня освіти, вартий окремої уваги. Саме в основу ідеї його інтелектуальних пошуків та тлумачень бурдьєвської теорії покладено те, що культурний капітал можна визначити через дві міри: кількість та структурованість. Окремі представники (у бурдьєвській теорії – *агенти*) можуть мати більше капіталу, ніж окрема соціальна група, натомість будучи внесеним у систему зі сприятливими умовами, структурованість наявного капіталу може дати максимальну користь. Так, ця користь помножується, коли в спільноті є два такі представники, і тоді маючи однакову загальну суму капіталу вони здатні помножити його в рази. Та не будемо вдаватися в нудні підрахунки, які, власне, не дадуть жодної користі (до того ж про це вже сказано і П'єром Бурдьє ще за часів його досліджень в *École Normale*, і різними тлумачами та дослідниками на кшталт Давіда Шварца).

Вищезазначене має більше потенціалу як **постановка проблеми**, яку ми маємо на меті висвітлити в цій розвідці. Так, коли ми вкотре стикаємося з публікацією чи репортажем, та й геть статистичними даними про мігрантів, які через ситуацію з війною полишають країну, то маємо вмикати свідомість та пам'ятати, що з кожною умовно-статистичною одиницею отримуємо не лише відтік людських ресурсів, а й втрату культурного та освітнього капіталу, який є запорукою подальшого буття українського народу. Ба більше, жорстка констатація факту, статистика є дійсно важливими та, на жаль, неефективно-безрезультатними, допоки ті освітні стратегії і тактики, які веде держава, не почнуть її враховувати. Саме тому ми маємо на меті дослідити стратегії, які можливі для збереження освітнього капіталу та не розпрошування його світом. Адже лише уявімо, що кожен носій культурного / освітнього капіталу, який наразі перебуває за кордоном, здебільшого не має «сприятливих умов», щоб реалізовувати свій капітал. Згадаймо той факт, що в багатьох країнах мігранти можуть виконувати обов'язки з переліку робіт, що входять до «групи № 3». Як, власне, і вся його сила й міць, які б мали стимулювати людину до розвитку, відходять на другий план за намаганнями адаптуватися та влитися в нову систему.

Проблема виведення притомних освітніх стратегій, які були б можливі для збереження освітнього капіталу в нашому сьогоденні, укорінена в значно глибших пластах нестратегічного бачення влади. Так, вона сягає того рівня, який ще Теодор Адорно називав «вакуум» та «прірва». «Простір між духом та наукою охопив вакуум. Отже, не лише фахова освіта себе вже не формує, а й сама освіта цим не переймається. Вона поляризує себе [свою діяльність] на *методологічні та інформаційні моменти*. На відміну від останнього, сформований дух міг так само бути мимовільною формою реакції [на зауважену ситуацію], як і сама його міць. [Утім,] *сутність освіти втратила будь-яку підтримку*, навіть од вищих шкіл. Через те що нерелексивне онаучнення більшою мірою переслідує дух як різновид безглуздя (Allotria), воно глибше вплутується в заперечення змісту того [предмета], із яким має справу, заперечуючи також те, що вважає своїм завданням» (Адорно, 2019, с. 28). На певному етапі

суспільного розвитку система освіти перетворилася на суцільний експериментаріум, який не завжди має в основі раціональний складник. Так, у критичні моменти ситуативний характер та хаотичність ухвалення рішень дедалі чіткіше виразнюється та набуває безглузвих форм.

У дослідженнях благодійного фонду savED, які проведено у 2023 році, наведено певну статистику щодо того, скільки освітніх закладів (різного рівня) зруйновано з початку повномасштабного вторгнення, а також скільки вчителів / викладачів і, відповідно, представників інтелектуальної спільноти (носіїв культурного / освітнього капіталу) вимушені були змінити місце перебування та виїхати за кордон. Чимало учасників навчального процесу були вимушені перервати навчання, тому, як ми розуміємо, і змінити вектор професійної діяльності. Автори дослідження як певний стратегічний план убачають можливість перейти на дистанційне чи змішане навчання. До того ж уже є такий досвід (ковідні часи, карантини тощо). Звісно, на рівень та якість такого формату навчання / роботи похибка виноситься. Однак та стратегія, яку пропонують учасники дослідження, є дещо утопічною. Адже «відновлення освітньої інфраструктури», про яке йдеться попри забезпечення доступу до освіти завдяки засобам зв'язку, передбачає ще й відновлення будівель, що є вкрай сумнівною перспективою на період, доки триває війна. Свідоме розуміння того, що наразі немає змоги відновити 1 259 пошкоджених та 223 повністю зруйнованих шкіл (і це станом на 2023 рік), як, власне, і відбудувати знищені чи пошкоджені університети та інші освітні інституції.

Деякі стратегічні пропозиції знаходимо і в результатах обговорень Міністерства освіти України спільно з Національним Еразмус+ офісом в Україні та низкою експертів, що відбулися у вересні 2024 року. З-поміж головних питань було визначення законодавчих передумов й «основних концептів вищої школи освіти» та модернізація мережі закладів вищої освіти в контексті євроінтеграції. В одній із дискусійних промов знаходимо таке: «Війна створює умови невизначеності перспектив розвитку Університету і виконання стратегічних цілей; призводить до погіршення фінансового становища, зменшення фінансового забезпечення з Державного бюджету та обмеження

можливостей до отримання власних коштів; втрата викладацького потенціалу та людських ресурсів; зменшення контингенту здобувачів освіти; погіршення емоційно-психологічного стану здобувачів освіти, викладацького складу та працівників унаслідок війни» (Гожик, 2024, с. 8). І тут же таки знаходимо певну систему кроків, яку застосовують як кризовий менеджмент (приклад Національного університету імені Тараса Шевченка), а також бачення стратегічних дій, які можуть бути реалізовані в умовах війни. Беззаперечним є розуміння того, що жодна тактика, яка спрямована на довготривалий період, чи стратегія, що могла бути дієвою в мирний час, не може бути ефективною, а «інколи навіть шкодить». «В умовах війни стратегія ЗВО не може бути простою екстраполяцією попередніх тенденцій розвитку – вона має забезпечити виконання максимальної кількості завдань сьогодення завдяки наявним ресурсам і, оскільки вища освіта працює на майбутнє, уможливити різні сценарії повоєнної відбудови України як рівноправного учасника нової глобальної постіндустріальної економіки» (Гожик, 2024, с. 20). Щодо конкретності кроків подальшого буття, то все ж вони є росить розлогими та дещо розмитими. Гнучкість організаційної структури та розробка міждисциплінарних проєктів, як, власне, і цифрова трансформація діяльності, є не надто потужними інструментами до розв'язання проблеми втрати того ж таки «викладацького потенціалу та людських ресурсів».

У Брифі міжнародного благодійного фонду savED за 2024 рік теж відображено певну аналітику та пропозиції щодо стратегій розвитку (Війна та освіта, 2024). З-поміж тих проблем, які винесено в дослідницьку статистику, йдеться про погіршення якості знання, незабезпеченість відповідними технічними засобами учасників освітнього процесу, які перебувають на прифронтових територіях, перебої з електропостачанням тощо. На окрему увагу заслуговують цифри, які вказують на потенційну загрозу в тенденціях щодо втрати людських ресурсів та освітнього капіталу. «З-поміж учнівства 53% хочуть після школи лишатися в Україні (хоча з них 23% хочуть жити в іншому населеному пункті, ніж де живуть зараз). Водночас чверть опитаних учнів та учениць (26%) хочуть переїхати жити за кордон. Решта 20% «не

визначилися». Батьки мають подібні погляди. Третина учнівства в містах (31%) хотіли б переїхати за кордон (у селах показник 16%)» (Війна та освіта, 2024, с. 33). Варто погодитися, що дані не є втішними. А якщо ще врахувати рівень песимістичного налаштування опитуваних щодо перспектив подальшого ходу війни та умов в яких наразі перебуває освіта (майже 35%), то виникає черговий привід задуматися.

Це, звісно, не вичерпний перелік досліджень, які можна знайти щодо аналізу ситуації, а тому й пропозицій щодо «поліпшення» ситуації в освітньому процесі на період війни. Та як бачимо, мало що з них дійсно може вирішити проблему втрати людських ресурсів чи освітнього капіталу в глобальному сенсі. Тут є сенс у тому, щоб звернутися до рефлексій щодо самого розуміння «стратегій» і «тактик», адже це може дати більш ясне розуміння першочергових кроків та завдань, що можливі в критичних ситуаціях, у яких опиняється людство.

Будь-яка стратегія – це той міраж, який ми самі собі створюємо, щоб якимось організувати хаос довкола. Створена власноруч ілюзія контролю над ситуацією є досить хиткою та крихкою конструкцією, але вона певним чином забезпечує людину від непередбачуваностей, які докидає життя. Розуміння того, що стратегія є міражем, приходять у такі моменти, як війна чи будь-які інші кризи, до яких ніколи не можна бути готовим. Тож триматися за примарність власноруч сконструйованих ілюзорних заборук теж справа марна. Ілюзія контролю, яка стоїть за будь-яким стратегічним плануванням і тримається на тому, що людина здатна керувати ситуацією, хоч насправді вона підкоряється більш потужним силам, ураз руйнується. Як, власне, приходять і розуміння того, що невизначеність, яку так надійно приховували начебто прораховані тактики, ще більше стає очевидною та увиразненою. Ще Сунь Цзи в «Мистецтві війни» звертав увагу на той факт, що стратег має бути завжди готовим адаптуватися до нових ситуацій та змінити свої плани відповідно до обставин. Але для цього має бути підтримка його «бойового духу».

Звісно, повною мірою заперечити користь стратегій неможливо. Адже стратегія – це фактичний вклад, інвестиція в майбутнє. Загальне бачення та розуміння шляху досить часто сприяє виважуванню рішень та мінімізації

ризиків. Однак жорстке слідування плану на цьому шляху все ж недоцільне. Завжди має бути витриманим баланс між довгостроковими цілями та короткостроковими можливостями. Та саме в цьому аспекті можемо побачити ту проблему, яка спіткає всі стратегічні бачення, що діють у будь-яких владних структурах. Мішель Фуко якимось завважив, що стратегії важливі для влади, оскільки допомагають їй легітимуватися. І, власне, тому ці стратегії не гнучкі та дисциплінарно нормувальні, а тому й непохитні, навіть якщо є досить абсурдними.

Повернувшись дещо до ідей Сунь-цзи, необхідно прийняти той факт, що хаос, який спричиняють непередбачуваності та нестабільність, у яку занурюється система в періоди криз, є супутнім природним станом будь-якої системи. Прийняття та розуміння цього дасть змогу формувати гнучкий стратегічний конструкт замість статичного плану. Такий процес вимагає постійного корегування й пошуку нових можливостей (Сунь-Цзи, 2021).

У наш час значна увага стратегічних політик освітнього процесу акцентується на співпраці, пошуку нових зв'язків з міжнародними установами тощо. Та дедалі частіше ми бачимо, що ця компонента стратегічного плану зводиться до банальності перейняття якихось наявних та десь чинних політик. На нашу думку, співробітництво в напрямі набуття інших освітніх моделей може бути, але воно не повинне перейматися суцільно та вживлюватися в українську систему освіти, а все ж має адаптуватися під контекст, умови, відповідність специфіки народу тощо. І вже в цьому проявиться ота гнучкість стратегічного підходу до функціонування системи освіти.

Озираючись на ХХ століття, Ален Бадью називає його «парадигмально воєнним». Адже людство, пройшовши етап низки воєн, тепер мало б вирватися зі старої формації марень, ілюзійовань та утопічності й перейти в стан прямої реалізації. Так, завершення доби ХХ століття для нього знаменується переходом від питання «Що можемо ми в час війни?» до «Що значить “ми” в часи миру?». На превеликий жаль, ми вже не ладні задаватися питанням другого порядку, однак маємо пам'ятати про його неунікну появу в повоєнні часи. «Гегель порівнював філософію з птицею мудрості – совою Мінерви, що вилітає тільки в сутінках,

коли день завершується й починається ніч. У нашому випадку завершилося століття... Цей нічний момент філософії підштовхує до вибору: або впасти в меланхолійний сон оплакування «кінця» (Історії, емансипативної політики, самої філософії, великих наративів тощо – й тим паче до цього нас підштовхує похмура епоха Реакції), або ж бути нічним сторожем великих філософських істин дня. Висловлюючись словами американського поета Воллеса Стивенса «Людина, яка несе річ», ми маємо терпіти свої думки всю ніч, поки перед нами не застигне в холодній непорушності ясна очевидність» (Бадью, 2014, с. 7).

Висновок. З огляду на проаналізований матеріал, ми доходимо думки, що будь-які нормативно встановлені стратегії в умовах війни не будуть результативними. Особливо ті, які визначено, наприклад, на період «з 2022 рік до 2028 року» (умовно і з варіаціями). Адже перебуваючи в умовах війни, ми щодень стикаємося із черговими викликами, які неможливо не враховувати та які будуть корелятами щодо дій. Так, спільна характеристика будь-яких стратегій має ґрунтуватися на недовгостроковій перспективі та ситуативності.

Відповідно до цього як бачення стратегії зі збереження освітнього капіталу, доходимо думки, що насамперед має бути націленість на *формування безпечного середовища* (наскільки це можливо). Не одна філософська теорія нам підтвердить тезу, що людина тікає геть не через жагу до кочового способу життя, а саме через страх, насамперед за власне життя.

Також *необхідно докладати зусилля для налагодження співпраці, підтримки комунікації, провадження освітнього процесу з носіями освітнього капіталу* (учнями, студентами, вчителями, вченими тощо), які вже перебувають за межами країни. І йдеться не лише про формальне створення інтегральних класів чи ситуативне викладання курсів українською мовою за кордоном, а насамперед про те, щоб принаймні не забороняти. Наприклад, школярі, які перебувають за кордоном не мають права (у більшості шкіл та інших освітніх закладів) долучатися дистанційно, до того ж у багатьох закладах освіти перед початком навчального року з'явилася вимога повернутися в Україну, «щоб продовжити навчання». Такі та інші категоричні форми організації освітнього процесу є геть неефективними.

Іншим складником утримання освітнього капіталу є *визнання цінності освіти*. Це може видатися якимось пафосним гаслом чи нісенітницею, як порівняти з масштабністю першочергових завдань, які стоять перед державою на сьогоднішній день. Однак та проблема, яка наявна вже тривалий час, а за умов війни увиразнилася, усе ж має бути розв'язана. Чимало статистичних даних свідчать про те, що в умовах сьогодення величезною запорукою підтримки освітнього процесу часто є вчителі, викладачі, інтелектуали, які безупинно намагаються підтримувати дух жаги до знань, безпосередньо працюють з усіма й кожним окремо учасником освітнього процесу. Та загальна канва знеціненості цієї діяльності поступово зводить нанівець усі ці спроби марних борсань.

Список використаних джерел:

- Адорно, Т. (2019). Нотатки про гуманітарну освіту та науку. Переклад. Філософія освіти. *Philosophy of Education*. № 1 (24). С. 24–31.
- Бадью, А. (2014). *Століття*. Львів : Видавництво Кальварія; Київ : Ніка-Центр. 304 с.
- Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення. (2024). Бриф за результатами досліджень Київ, 34 с.
- Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. (2023). *Дослідження благодійного фонду savED за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vijna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoly/>
- Гожик А. (2024). Інституційний розвиток з урахуванням стратегічних цілей і завдань розвитку вищої освіти в Україні. *Стратегія розвитку вищої освіти України в умовах надзвичайних ситуацій та криз воєнного стану. Розбудова мережі закладів вищої освіти України*. URL: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/6_gozhyk-2024_09_23.pdf
- Сунь-Цзи. (2021). *Мистецтво війни*. Львів : Видавництво Старого Лева. 112 с.
- Swartz David L. (2013). *Symbolic Power, Politics, and Intellectuals: The Political Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago : The University of Chicago Press, 292 p.

References:

Adorno T. (2019). Notatky pro humanitarnu osvitu ta nauku. [Notes on humanitarian education and science]. Pereklad. *Filosofia osvity. Philosophy of Education*. № 1 (24). S. 24–31.

Badiu A. (2014). *Stolittia*. [Century]. Lviv : Vydavnytstvo Kalvariia; K.: Nika-Tsentr. 304 s.

Viina ta osvita. 2 roky povnomasshtabnoho vtorhnennia [War and education. 2 years of full-scale invasion]. (2024). *Bryv za rezultatamy doslidzhen Kyiv*, 34 s.

Viina ta osvita. Yak rik povnomasshtabnoho vtorhnennia vplynuv na ukraïnski shkoly. (2023). [War and education. How a year of full-scale invasion affected Ukrainian schools]. *Doslidzhennia blahodiinoho fondu savED za pidtrymky Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia»*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/researches/vijna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorhnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoly/>

Hozhyk A. (2024). Instytutsiinyi rozvytok z urakhuvanniam stratehichnykh tsilei i zavdan rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini. [Institutional development taking into account the strategic goals and objectives of the development of higher education in Ukraine]. *Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh nadzvychnykh sytuatsii ta kryz voïennoho stanu. Rozbudova merezhi zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy*. Retrieved from: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/6_gozhyk-2024_09_23.pdf

Sun-Tszy. (2021). *Mystetstvo viiny*. [The art of war]. Lviv, Vydavnytstvo Staroho Leva. 112 s.

Swartz David L. (2013). *Symbolic Power, Politics, and Intellectuals: The Political Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press, 292 p.